

תקשורת, נסיגה דמוקרטית ותפקידה של התקשורת בנסיגה הדמוקרטית

אדם שנער*

תקציר

מסת תגובה למאמר "תקשורת ונסיגה דמוקרטית". המסה משבחת את הצבת התקשורת במרכז הדיון ואת הטיפולוגיה המוצעת למהלכים שבאמצעותם השלטון שוחק את עצמאותה. לצד זאת היא מוסיפה כי התקשורת הישראלית עצמה נותנת יד לתהליך. כך היא מנרמלת עמדות קיצון רק מן הצד הימני של המפה הפוליטית ומדירה קולות שמאל וקולות ערביים, ובעתות מלחמה מתגייסת למאמץ הלאומי תוך ויתור על ביקורתיות. לבסוף נטען כי שתיקתה של התקשורת דווקא בעת שעצמאותה מאוימת ראויה לבחינה מחקרית נפרדת.

Media, Democratic Backsliding and the Role of Media in Democratic Backsliding

Adam Shinar

Abstract

This essay responds to the article "Media and Democratic Backsliding." It commends the article for placing the media at the center of the discussion and for its proposed typology of the measures through which the government erodes media independence. At the same time, it adds that the Israeli media is itself complicit in this process: it normalizes extreme positions from the right

* פרופ' אדם שנער, בית ספר הארי רדזינר למשפטים, אוניברסיטת רייכמן
(ashinar@runi.ac.il)

of the political spectrum alone while excluding left-wing and Arab voices, and in wartime it enlists in the national effort, relinquishing its critical stance. Finally, the essay argues that the media's silence precisely when its own independence is under threat merits separate scholarly examination.

מאמרם החשוב של נדיב מרדכי ושגיב ברהום, "תקשורת ונסיגה דמוקרטית: מערכת קונספטואלית רב-ממדית" (להלן - מרדכי וברהום), מציב במרכזו את התקשורת כזירה מהותית בהתבססותה של נסיגה דמוקרטית. עיקר הכתיבה על נסיגה דמוקרטית עוסק במוסדות שלטוניים ובאופן שבו השלטון (בדרך כלל ראש הרשות המבצעת) מבקש להשתלט על מוקדי הכוח במדינה, כגון בתי המשפט והמערכת המנהלית בכלל. לא פעם השתלטות זו מוצדקת באמצעות רטוריקה פופוליסטית, המציגה אותה כמאבק בשם הדמוקרטיה נגד אליטות שמסכלות את רצון העם.

הכתיבה הנרחבת על פופוליזם, עליית הסמכותנות, ירידת קרנה של הדמוקרטיה הליברלית והנסיגה בתפקודים דמוקרטיים, הביאה לספרות ענפה המתמקדת בתופעות אלה של "נסיגה דמוקרטית". על רקע זה, הניתוח של מרדכי וברהום, לפחות ביחס להקשר הישראלי, מרענן. הם ממקדים את מאמרם בתקשורת. אף שהשתלטות על התקשורת מוזכרת לא פעם במסגרת ה"פלייבוק" הפופוליסטי, רוב הכתיבה אינה מתמקדת בהיבט זה מעבר לציון עצם קיומו. מרדכי וברהום מפנים מבט אל התקשורת, ומבקשים להציע פרספקטיבה "רב-ממדית", הקושרת בין נסיגה דמוקרטית לתמורות שאותן השלטון חפץ לבצע בזירת התקשורתית. במסגרת ניתוחם הם עומדים, בין היתר, על הפגיעה בשידור הציבורי, הפוליטיזציה במינוי רגולטורים, השינוי המבני של שוק התקשורת, העצמת הרשתות החברתיות על חשבון כלי התקשורת המרכזיים, שלילת מימון מאמצעי תקשורת, למשל באמצעות פרסום ממשלתי, וטיפוח עויות כלפי גופי תקשורת ועיתונאים, המביא בתורו לצנזורה עצמית. מהלכים אלו, לטענתם, מקילים על השתלטותם של כוחות פוליטיים על מנגנוני התקשורת ומאפשרים אותה. עם השלמת ההשתלטות ניתן להבנות ביתר קלות נרטיב לאומי חדש - יותר לאומני, יותר שמרני, יותר דתי או מסורתי, ויותר ניצי - ולהיעזר בו כדי להשתלט על יתר מנגנוני המדינה.

חידושם העיקרי של מרדכי וברהום הוא בהצעת טיפולוגיה של נסיגה דמוקרטית בתקשורת, כלומר מההלכים שאותם השלטון עשוי לנקוט במטרה לשחוק את העצמאות התקשורתית ובכך לבצר את שלטונו. מרדכי וברהום מתמקדים בתמורות

בשוק התקשורת הישראלי של השנים האחרונות. חלק מרכזי בניתוחם מתייחס לאופן שבו השלטון מציג את התקשורת הממוסדת כאויב הפועל בניגוד לרצון הציבור ונבחרי, וכמייצג אליטות ישנות, המבקשות להנציח את כוחן מול הכוחות הדמוקרטיים החדשים שמבקשים להחליפן. על רקע זה, למשל, ניתן גם להבין את ערוץ 14, המתוגמל בידי השלטון, ואת הכינויים שהוא מעניק לערוצים המתחרים. כך, הבחירה ב"אל-ג'זירה 12" אינה מקרית; מטרתה לצייר את ערוץ 12 כאויב, כשם שקטאר תמכה בחמאס (וכן, יש כאן אירוניה ברורה). כמובן שהמהלכים הננקטים בישראל אינם ייחודיים, וזהו למעשה ה"פלייבוק" שאותו מתארים מרדכי וברהום. המאבק בתקשורת הממוסדת דומה בעיקרו למאבק שמנהל דונלד טראמפ נגד ה-legacy media בארצות הברית, ולמאבק שניהל ויקטור אורבן נגד התקשורת הממוסדת הליברלית בהונגריה, שאותה הוא הצליח במידה רבה להכריע. כך, למשל, הניסיונות לקצץ את תקציבו של תאגיד השידור הציבורי דומים להחלטת הנשיא טראמפ לסגור את את Corporation for the Public Broadcasting, הגוף שהעניק מימון פדרלי לשידור הציבורי במדינה.

מרדכי וברהום עושים עבודה חשובה כאשר הם מצביעים על דפוסי פעולה שלטוניים המאפשרים לשלטון לחזק את אחיזתו בתקשורת הציבורית והמסחרית. ואולם, יש לציין שגם כלי התקשורת עצמם חשופים להטיות ותמריצים שלעתים מביאים אותם ליישר קו עם השלטון. מרדכי וברהום ערים לכך, מה שמשתקף למשל בדיון על האופן שבו כלי התקשורת מנרמלים עמדות קיצוניות. במובן מסוים התקשורת בסך הכול משקפת את הקיטוב הפוליטי ההולך וגובר, אולם עצם מתן הבמה שקול למתן לגיטימציה, שבתורה מנרמלת את העמדות הקיצוניות ומכניסה אותן למיינסטרים הפוליטי. איתמר בן גביר הוא דוגמה פרדיגמטית. עם זאת, חשוב לשים לב שמתן במה לדמויות קיצוניות והצגתן כקונצנזואליות הוא, לפחות בישראל, מהלך חד-כיווני. איתמר בן גביר, אורית סטרוק או לימור סון הר-מלך משקפים צד אחד של השיח הפוליטי בישראל - הצד הלאומני הגזעני. התקשורת בישראל לא מקדמת את "הצד השני" באותו אופן, כלומר את השמאל הליברלי או השמאל הרדיקלי. כמעט אין, למשל, פאנליסטים מהחברה הערבית, וישנם מעט מאוד דוברים לא ציונים בתקשורת המיינסטרים. התקשורת הישראלית היא למעשה תקשורת יהודית-לאומית, שכלל מדיירה ערבים פלסטינים מסדר יומה. אכן, התקשורת מנרמלת עמדות קיצון, כפי שטוענים מרדכי וברהום, אולם רק מהצד הימני, תוך שהיא מקפידה שלא לנרמל עמדות מהצד השמאלי של המפה הפוליטית, ולתת להן במה מצומצמת, בטח ובטח כאשר מדובר בעמדות שמאל מובהקות, להבדיל מווריאציות שונות של "שמאל מרכז".

תופעות אלה, שכאמור קיימות במקומות אחרים בעולם, מוחמרות בישראל על רק משבר ביטחוני מתמשך, מלחמות ומצבי חירום. מצבים אלה הם כר פורה להגברת

האחיזה השלטונית בכלי תקשורת על רקע התגייסותה של התקשורת ממילא, מרצון, למאמץ המלחמתי. לא רק העם "מתכנס סביב הדגל"; גם התקשורת התכנסה סביבו ועודדה מהלכים שלטוניים תוך הפגנת ביקורתיות מינימלית. למשל, כאשר המדינה סגרה את הכניסה לעזה בפני עיתונאים זרים, ולמעשה הטילה איפול תקשורתי, הקולגות הישראלים כמעט ולא מחו על כך. לשיטתם, דיווח בליווי דובר צה"ל משקף נאמנה את הנעשה בעזה, ככל שיש עניין בכלל לדעת מה קורה שם. שיח ביקורתי שנשמע במקומות אחרים על אודות המגבלות של הפעלת הכוח, נשמע אך בקושי בפלטפורמות המרכזיות בישראל.

הנסיגה הדמוקרטית בישראל, שהחריפה בשנים האחרונות, הולכת יד ביד עם הצרת צעדיהם של כלי התקשורת במהלכים שלטוניים מגוונים. למעשה, זהו חלק מהקושי. לעיתים, מהלך שלטוני זה או אחר עשוי להיות הגיוני ואף רצוי, כשהוא נבחן לבדו. אולם בחינת מכלול הצעדים, כפי שעושים מרדכי וברהום, חושפת מציאות בעייתית, של דפוס פעולה אנטי־דמוקרטי עמוק מצד שלטון הרואה בתקשורת אויב ולא חלק הכרחי בדמוקרטיה בריאה. בישראל, מצב זה מוחמר בשל הלהיטות של התקשורת עצמה לתת לכך יד, אם באמצעות נרמול עמדות קיצון - תמיד מהצד הימני של המפה הפוליטית - ואם דרך אימוץ עמדות לאומיות, ואף לאומניות, בסיקור המציאות הביטחונית. דווקא כיום, כאשר הרגולציה מאיימת על עצמאותם של כלי התקשורת הציבוריים והמסחריים, קולה של התקשורת אינו נשמע כמעט, וגם שתיקה זו ראויה לבחינה מחקרית נפרדת. מרדכי וברהום, לעומת זאת, מספקים לנו מסגרת אנליטית בהירה ומועילה להבנת מהלכי הממשלה, כזו שללא ספק תשמש אותנו גם בשנים הבאות.